

UPPSALA UNIVERSITY
The Raoul Wallenberg Project

http://collections.ushmm.org
Contact reference@ushmm.org for further information about this collection

WP103

Testimony Number: T/103
Cassette Number: C/103

Country: Hungary Language: Hebrew

Name: Offiry, Esther Eva

Address:

Birthdate, Place, and Country: 19.9.1934, Budapest, Hungary

Testimony Content

Description of her family, the Jewish environment and the relationships with the Hungarians.

Disbelief in the stories about the happenings in Occupied Europe.

The German occupation and the decrees against the Jews. The "Jewish House."

The fear from taking them away and the escaping to the suburb with false papers.

The journey to the Swedish Embassy and the meeting with Wallenberg; the schutspasses.

The "Swedish House" - the conditions and the warm relationships between the people.

The "Arrow Cross" took them to the ghetto. The liberation by the Russians.

Life in Hungary after the war; 1950 - immigration to Israel. The visit in Hungary and its influence on her.

Recording time: 1 1/2 hours

Number of pages: 4

Place: Interviewer's residence

Date of interview: 4.10.89

Name of interviewer: Tikva Petel

Uppsala Universitet	Adress/Address	Telefon	Phone	Project Administrator
Raoul Wallenberg-projektet	St Larsgatan 5, 2 tr	018-18 15 70	+46 18 18 15 70	The Swedish Institute
	S-752 21 Uppsala	018-18 15 71	+46 18 18 15 71	for North American Studies
	Sweden			(SINAS)

Ofiri Esther

T-103

27 - 7 PP

Special

27 - 14

שופט

דאיון עם חברת אסתר אופ

מדאייגנט: תקווה פתל

תאריך: 4.10.89

מדפיסה: אסנת בראל

ש. חברת אופירי, את

(Budapest).

ת. נכון.

ש. ספרי קצת עליך ועל המשפחה, מה שאת זוכרת.

ת. אני אספר לך על המשפחה כי זה סיפור די קצר. אני בת יחידה להורים

מבוגרים הייתי. הורי כבר אינם, הם נפטרו כאן בארץ. כשאני נולדתי

אמי היתה בת שלושים ושבע, אבי בן ארבעים ושלוש. להבי הגיל שלהם,

זה אולי גם מסביר למה אנחנו הצלחנו להשאר ביחד לאורך כל המלחמה,

כי פשוט לא לקחו את אבא שלי בהלל גילו. זאת אומרת, כבר לא לקחו

אותו לעבודת כפייה. גם את אמא שלי לא לקחו, היא היתה אז מבוגרת.

זה מה שאני יכולה להגיד לך על המשפחה. אמא שלי לא עבדה. אבא שלי

עבד כמורה ובמפקח והיה לו קשר מאד הדוק עם הקהילה בבודאפסט. הוא

בא תמיד עם כל מיני סיפורים מה שקורה. אני חושבת שעל מנת שבאמת

נהייה לולנברג, אז ... אדבר על התקופה שהחליטו שיהודים צריכים

לגור בבתי מסוימים.

ש. עוד קודם הייתי רוצה לדעת קצת על האוירה היהודית, ציונית, דתית.

ת. נאמר כך, שאבא שלי היה איש דתי. לא במובנים ישראליים כי הוא

למשל לימד בשבת. אבל זה היה בית מסורתי, בהחלט. הייתי אומרת

שבהחלט דתי. אוירה ציונית טובה. אנחנו ידענו, אני אתייחס לזה

אולי קצת יותר מאוחר, כי זה כבר משתלב בתקופה שזה היה כבר בית

יהודי, ואני אגיד לך גם בהמשך איך. זה היה בית יהודי רגיל. אני

אולי רק בשנים האחרונות הרבה פעמים חשבתי שאנחנו ממש ניצלנו
 בנס, כי לא ממש באותה תקופה, אלא ב-19 למרץ הרי הגרמנים פלשו
 להונגריה והגיעו לבודאפט. זה היה יום ראשון. את יודעת שזה
 מחולק. אנחנו הרנו בפסט (Pest), ובשבת הלכנו לטייל, זאת אומרת
 ההורים שלי ואני, לבודא (Buda). והם היתה סיבה מפני שתמיד בקיץ
 היינו שוכרים שם דירה לחודשיים, בקיץ לאור שם במין בית קיץ כזה.
 אז היינו שם, ואפשר היה לחזור, אני לא יודעת עד כמה את מתמצאת
 שם בבודא, אבל יש שם רכבת הרים. זה מין רכבת הרים שמטפסת על
 ההר, ויורדת מן ההר, או שאפשר לרדת ברגל. אני זוכרת נורא חזק את
 הויכוח שהיה בין הורי. אמא שלי רצתה שנרד ברכבת הרים. אבא שלי
 אמר: לא, נרד ברגל, יום יפה, מטיילים. בקיצור ירדנו ברגל. כל
 היהודים שבאותו יום באותה שעה נסעו באותו זמן ברכבת הרים - ישר
 לקחו אותם לאושוויץ. זאת אומרת, לקחו משם, לקחו מתחנות הרכבת,
 מבודאפט. זה היה היום. בקיצור, ירדנו ברגל.

ש. איפה למדת?

ת. אני למדתי בבית ספר יהודי, זה נקרא. זה לא היה בית ספר במיוחד
 דתי, זה היה בית ספר יהודי. אנחנו הרנו באיצור, לא יודעת למה
 בדיוק להשוות את זה לירושלים, איצור כזה, איצור טוב קרוב
 לדנובה. על אף שהרנו של הרבה יהודים, אבל יהודים מתבוללים. זאת
 אומרת, זה לא אופיין כשכונה יהודית מבחינת הדברים החיצוניים.

ש. איך היה היחס עם השכנים הלא יהודים?

ת. אני אהיד לך, בואי נהייד ככה. אני יודעת, מה שאני יודעת ככה על
 בטוח, שכל בית שם היה שוער ושוער משנה. אלה היו נוצרים. זה אני
 יודעת על בטוח. איזה יחסים היו לנו איתם - מה שאני זוכרת
 מהיחסים האלה, שבפסה אמא שלי היתה נותנת להם כמה מצות, והם היו
 קונים לנו לחם למוצאי החג. זה אני זוכרת ביחס. לאבא שלי היו

תמיד יחסים מאד קרובים עם המנהל שלו, שהוא היה גוי, ועם הכומר שעבד בבית הספר. זאת אומרת, אני יודעת שבאופן קבוע בלילות סדר היה אצלנו כומר בבית, שהתארח אצלנו בליל הסדר. אבל להגיד שחוץ מזה היו לנו חברים גויים - לא. זה היה מין בית מגורים די גדול איפה שהרנו. לא היו שם קשרים כל כך הדוקים. אני הרי באה לומר לך שהבית שלנו הפך להיות "בית יהודי". למה בית יהודי - כי מבחינת אחוזים גרו שם די הרבה יהודים באותו בנין. זה נחשב לבנין מודרני ונורא יפה, אז גרו שם הרבה יהודים. לא יכולה לזכור. מהשאני יודעת, הסנדלר היה גוי, לא היה לי איתו קשר, למעט תיקונים. אבל נגיד תופרת שבאה הביתה - כבר היתה יהודיה. לא יכולה לספר לך על קשרים עם גויים.

היה עוד קשר, וזה שוב פעם היה קשר של שוערת. להורים שלי היה בנין מגורים קטן בפרברים. זה היה שלהם. את יודעת, שם היו בעלי בתים כאלה. היו שם איזה חמש או שש דירות, ושם היתה שוערת, שהשוערת הזאת היתה מגיעה אלינו פעם בחודש להביא את שכר הדירה של השכנים. לא זוכרת יותר גויים או קשרי גויים.

ש. הם לא לשלילה.

ת. כלום, שום כלום. את יודעת מה, פשוט לא היה קשר. אני לא קוראת לזה קשר. לאבא שלי אולי היה לזה יותר קשר תיאולוגי, על בסיס רעיוני פילוסופי ודברים מהסוג הזה, בסיס של עבודה איתם.

ש. קלפת בבית שאתם הונגרים?

ת. בן, מאד, מאד מאד מאד. אני זוכרת שהבן של הורטי נהרג באיזה תאונת מטוס, משהו כזה, קצת לפני המלחמה, או שנה שנתיים לפני המלחמה. מה, זה ממש, אמא שלי כל כך הצטערה. אני זוכרת שנורא עודדה אותי, הייתי ילדה נורא קטנה, שאני אכתוב מכתב. מכתב תחומים להורטי, דברים מהסוג הזה.

ש. בתבת?

ת. כן, אמא שלי ביקשה, למה שאני לא אכתוב. אני חושבת שבאותה תקופה עוד הייתי ילדה טובה. בהחלט, ההונגרים הונגרים. אנחנו היינו יהודים. אבא שלי היה לוקח אותי לבית הכנסת. כל ליל שנת הייתי צריכה לקרוא את פרשת השבוע איתו בעברית. זה הפריע לי הרבה שנים לאהוב את התנ"ך. ילדה שמושיבים אותה באופן קבוע, כשאת יודעת שזה שייך לארוחה, שבא אחרי הלפתן. זה נורא כפירה. ללכת איתו לבית הכנסת דווקא אהבתי. אבל ברשת השבוע, טוב, היתה לזה סיבה. אבא שלי נורא רצה שיהיה לו בן, אז לא, אז...

ש. עד שפלטו הגרמנים, את הרגשת אורית מלחמה?

ת. אני אפיד לך מה. אני חושבת, נורא קשה, כן, אפשר היה לפני זה. היו לנו קרובים, להורים שלי היו בני דודים או משהו כזה בצ'כסלובקיה. שם התחיל כל הסיפור קודם. אני זוכרת שהבת שלהם הצליחה להמלט. היא הגיעה להונגריה וסיפרה כל מיני דברים. איש לא האמין לה, זה אני זוכרת. השאלה שלך היתה נורא במקום. כי איש לא האמין.

אחר כך היה עוד סיפור. היה לנו, בבנין שלנו גרה משפחה, שפתאום הסתבר שבנלה הוא לא הונגרי, הוא יהודי אבל ממוצא אני חושבת פולני או גם סלובק, אני לא זוכרת. הוא היה צריך ללכת לאיזה מקום להתייצב. תראי, ממש אני לא כל כך יודעת. אבל אני יודעת שהתחושה היתה, כן, בודאי, כי הוא צר, הוא לא הונגרי. אבל זה היה מאד מאד בטוח להונגרים, היהודים הכוונה, היהודים הונגרים, שלא יקרה כלום, שהורטי ישמור על היהודים. זה היה משהו מאד מאד חזק.

ש. מה שמעתם ממנה?

ת. היא באה, קודם כל הגיעה לאחר המון תלאות, בדיחות, ולקחו את ההורים שלה, ודברים מהסוג הזה. היא היתה אולי בת עשרים וחמש

והצליחה לברוח. קודם כל, לא כל כך רצו לשמוע. בכלל אמרו שזה לא כל כך נשמע ולנו זה לא יכול לקרות. אחר כך החלק הבא היה שגם לא כל כך, זאת אומרת, איך אני אסביר לך, לא נפגוש בה כי זה מסוכן, כי גם נכשירו היא פה איך שהוא לא בסדר. אני זוכרת שישר כשהיא הגיעה היא היתה צריכה ללכת ולהסתתר. היא לא היתה יכולה לחיות באופן גלוי. אז להתעלם, מתעלמים מקיומה. זה נכון, זה היה ממש די סמוך, ולפני אני חושבת, שהיא הגיעה מצ'כסלובקיה. בהחלט לפני, כשעוד איך שהוא היה אפשר להסתובב.

אני יכולה להגיד לך שלפני המלחמה אולי ראיתי אותה פעם אחת, אולי רק שמעתי שזה קרה, אבל ממש להביר אותה היכרתי אותה אחרי המלחמה כשהיא התחילה לבוא אלינו, זה לא היה משהו להסתובב.

ש. שמעתי או ראית עוד פליטים?

ת. ממש לא.

ש. ברדיו דיברו, הקשבת?

ת. תראי, ברדיו זה היה ככה. מה שהקשבתי לרדיו זה היה נושא של ההפצצות. אני אספר לך משהו נורא מצחיק. ב-1942 הפציצו פעם ראשונה את בודאפסט. מה זה הפציצו - זה מטוס רוסי אחד דק פצצונת אחת קטנה, אבל הפצצונת הקטנה הזאת נפלה די קרוב לבית שלנו, כי קרוב לבית שלנו היה א. ה. השר של רכבת. ושם נפלה פצצה קטנטנה. אבל מה קרה, עוד לא היו מתורגלים לזה ומאורגנים. זה היה אולי בעשר וחצי, אחת עשרה בלילה, בקיץ. ישבתי ופתאום היתה הפצצה. נורא מצחיק, מה שנשאר לי עד היום מאז, אני בן אדם נורא לא מסודר, הייתי תמיד חולצת את הנעליים בצורה כזאת שהן עפות לכל הכיוונים. אז היתה אזעקה והיה טבעי שלא נדליק את החשמל, ולא מצאתי את הנעליים. זאת אומרת, היה לי עם זה קושי מאד גדול, לקח לי הרבה זמן למצוא את הנעליים. ומאז אני הולכת לישון, באשר אני,

שתי הנעלים עומדות דום ליד המיטה. אני לא הפכתי להיות מסודרת אבל הנעליים עומדות דום ליד המיטה. בקיצור, היה אסור כמובן גם להשתמש במעלית, אז ירדנו במדרגות. וכשהיינו באמצע המדרגות אז נפלה הפצצה. ואז הגענו למקלט. אז אני נבהלתי ומרוב פחד השינים שלי התחילו לנקוש. מאותו יום, כל עוד היינו ב"בית היהודי", שזה אחר כך הפך להיות "בית יהודי", כל פעם שהיחה הפצצה, אני נכנסתי למקלט והשינים היו נוקשות. זה היה משהו, כי היו שם ילדים, וישבנו לילות שלמים שם, עד שהיתה ארעה. לא שהיו כל כך הפצצות, אבל ברגע שהופיעו מטוסים - אז זה היתה. וזה כל כך עיצבן אותי, כי אפשר היה לשחק שם ולעשות שם המון דברים כיפים. זה היה כמו בית. ואני טק טק בשינים.

ש. זה עיצבן גם אחרים?

ת. לא, זה היה נורא פרטי שלי, אבל זה היה נורא לא נעים כזה. אחרים זה לא עיצבן, זה עיצבן אותי. מה שקרה, שכל פעם ידענו שבדיוק בשעה תשע וחצי תהיה אנדקה. אז השארנו את הרדיו פתוח בשביל לדעת. מטוסים אנהלים, אמריקאים נכנסו בשמי הונגריה מצד מערב, אז ידענו שתוך שתי דקות זה יהיה פה אצלנו. לא, ממש לגבי המלחמה, האמת שלא התעניינתי.

ש. בבית דיברו?

ת. כן, בבית דיברו. לא כל כך שימפו אותי בזה. אני אגיד לך, אני לא זוכרת שהוטרדתי מזה. שקיימת מלחמת עולם שניה. בואי נגיד שבכלל לא. למעט את ההפצצות שזה היה לי פשוט לא נעים במקלט. נגיד זה מ-1942 עד 1944, וזהו.

ש. בואי נעבור לפלישת הגרמנים.

ת. 1944, נכנסו הגרמנים. אני אומרת לך שזה היה באותו יום ראשון שאנחנו היינו בבודא וחזרנו הביתה. כתכנית עוד אחר הצהריים היתה

אצלנו שאנחנו הולכים ביום ראשון אחר הצהרים לבקר קרובים ל-
Tea-Time. הקרובים שלי גרו ברחוב המרכזי. זה ממש במרכז העיר,
קוראים לזה עכשיו לנין קרוט (Lenin Krt.). קרוט זה פירוש הדבר
שזה רחוב מסביב. כמו שיש בוינה את הרינג. אז הם גרו שם, ממש
במרכז. והיה שם מלון 'רויאל' אני חושבת. ושם עמד טנק גרמני אחד
ובלעדי ויחידי. וזה מה שאני ראיתי מהכיבוש הגרמני מבחינה
גרמנית, ולא יותר. עוד קרה יום אחד, אחרי כמה זמן ראיתי ברחוב
חיל גרמני שנראה מאד נעים הליכות, ממושקף, צעיר, לגמרי לא
מפחיד. שום גרמני נוסף יותר לא ראיתי. הטנק הזה נשאר לעמוד שם
כמה זמן. אני באופן אישי יותר לא ראיתי גרמנים. זהו. עם זה נגמר
החלק הגרמני שלי.

ש. אבל מתופעות הלוואי

ת. זה ברור. אבל אני אומרת לך שמדברים גרמנים גרמנים. או למשל,
בואי נהייד השיגעון האישי שלי שאני לא נוסעת לגרמניה - אני לא
יודעת מאין ומאיפה, כי אני לא נתקלתי, פשוט לא מכירה. זה מעניין
אותי למשל אם אתם חוקרים אנשים הונגרים מאותה תקופה, אם הם
ידווחו לכם על יותר גרמנים מאשר אני מספרת.

ש. פה לא כל כך חשוב המפגש הזה עם הגרמנים.

ת. אני סתם אומרת, זה לא עולה, נכון? אני לא חושבת שאנשים אומרים
שראו גרמנים. אני יודעת שבאותו יום היו כן גרמנים, שאז אספו את
היהודים בתחנות.

ש. יותר עם הז'נדרמריה ההונגרית.

ת. נכון. הגרמנים באו. זה עוד לא היה, זה עשה שינוי. אני אהייד לך
דברים שאני לא יודעת מבחינה כרונולוגית איך הם מסתדרים. אני
מתארת לי שזה היה אחרי זה. אבל עוד לא היה "בית יהודי". אני
חושבת שזה שצריכים למסור את כל הזהב, זה אני זוכרת, שדרשו למסור

את כל הזהב וכסף ודברים כאלה. אני זוכרת שאמא שלי מסוה את הכל, למעט איזו חבילה שהיא החביאה באיזה מקום בשירותים. שוב פעם, את יודעת, למשל היתה לאמא שלי מניקוריסמית שהיתה באה אליה הביתה, פעם בשבוע, נוצריה. הנה קשר עם נוצרים שלא זכרתי קודם. אז לה היא נתנה את הפמוטים שלנו כי היא אמרה שהיא נוצריה מאמינה כזאת שיכולה להבין את זה. לא רק הפמוטים, כל מיני בלי קדושה. אגב, בסוף אחרי המלחמה, אמא שלי ביקשה את הפמוטים, אז היא אמרה שהיא תרמה את הכל למעננו לכנסייה שלה. אז בסדר, טוב, לא חשוב. זה מה שאני זוכרת. ואני זוכרת שאולי היו איזה יותר פצצות קצת, אולי יותר קצת, אחרי שהגרמנים נכנסו.

ש. הגבלות שהשפיעו עליך.

ת. הגבלות - אני חושבת שאז עוד לא התחילו עם הטלאי הצהוב. אני חושבת שזה היה יותר מאוחר, כשהם ממש עלו לשלטון, קראו להם 'צלב החץ'.

ע. נוצר?

ת. נכון. בואי נגיד ככה, אני מתחילה מזה שהפכנו "בית יהודי".

ש. איך זה?

ת. התהליך הוא כזה, עד כמה שאני יכולה לתאר לך. הלא-יהודים שהיו בבית שלנו הוצאו מהבית, זאת אומרת לא הוצאו, עברו. אנחנו המשכנו לגור בדירה שלנו, כי במקרה "בית יהודי".. אבל, במקום שנגור לבד, הכניסו לכל חדר משפחה. היות והקרובים שלנו גרו בבודא, ששם כל בודא זה נחשב לאיזור מאד נוצרי ולא יהודי - אז שתי משפחות של הקרובים שלנו נכנסו לשם. הדודה שלי עם בעלה בחדר אחד, ובחדר השני הבת שלה עם בן קטן בן שנה וחצי, כשבעלה לא היה איתה כי הוא היה בעבודת כפייה. אגב, הבת של אותה בת דודה שלי, שאז עוד לא נולדה, זאת נעמי. הם נכנסו לגור לבית שלנו. כמוכן

שזה הפך להיות צפוף, כי אנחנו היינו צריכים לפנות את הרהיטים שלנו, איך שהוא לרכז אותם בחדר אחד. לקחנו לעצמנו את הLiving Room - ושהיה יותר גדול ושני חדרי שינה. היה חדר שינה אחד וחדר עבודה של אבא שלי. זה כמובן הפסיק באופן טבעי גם את עבודת המשרתת שלנו. זאת אומרת, היתה תמיד משרתת בבית. היה לה גם חדר, שזה לא נחשב בתוך שלושת החדרים. זה חדרון. כמובן שזה נפסק, עבשיו אני נזכרת, עם בניסת הגרמנים. מה עוד נפסק? כמובן שנפסקה לי הפרויילן הגרמניה, אבל היא היתה יהודיה, אני חושבת, רק נקראה פרויילן. היתה כמה שנים, זה פחות או יותר מה שקרה.

מה שקרה בדירה שלנו קרה בכל הבנין שלנו. זה פתאום הפך להיות מין דבר צפוף שיהעון. כי התמלא אנשים, ובכל דירה גרו כמה משפחות. אני חושבת שאפילו כתבתי לך שלי היה מצה רווח לא נורמאלי. היה לי כיף אמיתי. קודם כל, היה אסור לצאת מהבית ברוב שעות היום. היה מותר לצאת רק לקניות. היה עוצר להבי היהודים. אני חושבת שבית ספר גם הפסקנו ללכת לזמן מסוים, בטוח. כל היום עשיתי כיף. היו פתאום המון ילדים בבנין ושיחקנו. קודם היו רק שני ילדים בבנין, ופתאום היה מלא, וזה היה נורא כיף. אני לא סבלתי מהצפיפות בבית, אני נורא נהניתי. את מבינה, כשהגרים בת יחידה, תמיד רק עם ההורים לבד, מקסימום ישי איזה חברה אחת שהיא גם בת יחידה. כולם שם היו בנים יחידים. אני זוכרת שהתחלתי ללמוד בכיתה א', היינו חמישים וששה ילד בכיתה, היתה ילדה אחת שהיתה לה אחות, זהו. זה לא היה יוצא דופן. אבל פתאום היה כיף. אני נורא אהבתי את הדודה שלי ואת הדוד שלי. היה לי טוב, פתאום נהיינו משפחה מורחבת.

ש. השוער נשאר הוי?

ת. השוער נשאר. נשאר השוער ונשאר שוער המשנה, שהוא המשיך לנקות.

ש. חל שינוי בהתנהגות שלך?

ת. לא, אני רק מצטטת את השוער שלנו, השוער כל השנים, מפני שהוא אמר דבר מאד חשוב. אבל זה אולי קצת יותר מאוחר, שהיו הרבה יהודים בתקופה מסוימת שהתנצרו. ואז בהזדמנות השוער אמר דבר מאד חכם: יהודי זה יהודי. אני מצטטת אותו. יהודי זה יהודי. זהו, השוער נשאר. לא הילה אהדה יתרה, הוא גם לא התנכל. תראי, בואי נביד, לא היה שום צורך שהוא יתנכל.

אני רוצה לחזור רגע לטלאי הצהוב, כפי שסיפרתי לך שאמא שלי היו לה ידים נורא טובות. היא יצרה לבד את הטלאי הצהוב. יש לי עוד אחד בבית שאני שומרת. היא לקחה איזה נייר קרטון, הצדה אותו בצורה של מגן דוד, וציפתה את זה בסמרטוט צהוב. אני זוכרת שהיה לי איזה מעיל קצר כזה, היא תפרה לי את זה על המעיל ועם זה יצאתי מהבנין בזמן שהיה מותר לצאת. אני זוכרת ממש את היציאה הראשונה שלי שהייתי מאד נבוכה. הייתי מאד נבוכה, אני בפירוש לא אהיד לך שאני התביישתי, לא התביישתי, אבל הרגשתי את עצמי נורא משונה. היתה הרגשה משונה. זה כבר בן היה אחרי זה שהיינו צריכים למסור את הצהב. אמא שלי לא מסרה את המשה רבנו הזה, שאת רואה אותו פה. זה מגן דוד. ומה שהיא עשתה. היה לי כובע כזה על המעיל, ובתוך הכובע היא מסביב. תפרה את זה, בתפר עצמו. אני פתאום נורא שאבתי בח מזה ועידוד מזה, וכך יצאתי לרחוב. אהב, זה אחר כך, אני שמעתי גם מאנשים אחרים, אבל זה היה רק ביום הראשון, שהלא-יהודים הורידו ראש. לא היה להם נעים. זאת אומרת, זה היה לא נעים. האמת שאני לא הלכתי טיול ארוך, הלכתי לחברה שלי שגרה שני בנינים מאתנו. זה מה שאני זוכרת.

ש. בטאת את המבוכה הזו בפני הורייך?

- ת. לא יודעת, הייתי ילדה נורא סגורה. לא.
- ש. לא שאלת מדוע?
- ת. ידעתי מדוע, אלוהים אדירים, ידעתי מדוע. זה שיך ליהודים. ידעתי מאד מדוע.
- ש. לא התקוממת?
- ת. התקוממתי על זה למה טלאי צהוב - לא.
- ש. בכלל, כל ההגבלות.
- ת. על ההגבלות לא התקוממתי. אני אומרת לך שוב פעם, בכנות, היה לי מזה רווחים משניים. פתאום לא היה בית ספר והיה כיף עם הילדים. מה שבאמת הפריע לי זה היו ההפצצות. ועכשיו אני מאיעה לחלק השני שהפריע לי, שהתחיל מאד להפריע, להפריע במובן של להפחיד. כל כמה זמן פתאום התחילו להופיע באלה אנשי 'צלב החץ'. השוער היה מצלצל בפעמון והיו צריכים לרדת למטה. לכניסה של הבנין, ושם נאספו בולם. ושם הם בחרו ולקחו אנשים לעבודת כפייה. וזה היה נורא נורא מפחיד, כי אף פעם בעצם, שוב פעם, אני במידה מסוימת יודעת שאני לא כל כך פחדתי שיקחו את הודי כי הבנתי שהם לא כל כך מתאימים להם מבחינת הגיל, אבל זה היה נורא מפחיד.
- אני הייתי רוצה לספר לך סיפור. אני נורא רוצה שהסיפור הזה ישאר באיזה שהוא מקום, למרות שזה לא סיפור שלי אישי, זה סיפור של שכנים. היו לנו שכנים שהיו שם שני ילדים. היה בן בשנה צעיר ממני וילדה קטנה, היתה בת ארבע-חמש, וזוג הורים די צעירים. האבא עבד באיזה שהוא מפעל בזה שיצר נשק, למערכת. יום אחד הודיעו לאשה שתפסו אצלו אקדה בעבודה. תראי, למרות שהייתי קטנה, הסיפור הזה נודע לי. באו אל האשה שני אנשים באזרחי וסיפרו לה את הענין. אחד כך חזר שוב האיש, איש אחד מהשנים, ולעשות את הסיפור בקצרה, הוא עשה איתה הסכם שהיא תחיה איתו ובעלה ינצל. וכולנו ידענו את זה.

אגב, היתה אהבה נורא יפה בינה ובין בעלה, והוא באמת עמד בדיבורו. כי תשמעי, אצל יהודי שמוצאים אקדה ב- 1944 ברור שאין לו סיכוי. זה צד אחד של הסיפור. ואנחנו תמיד ככה היינו בספק, הרי אנחנו לא ידענו אם הוא בן יחזור או לא יחזור בסופו של דבר. ואם יחזור אז מה יהיה. אז יום אחד כשאספו שוב את כל האנשים למטה, אז אחד מאלה, מ'צלב החץ', רצה לקחת את האשה. צעירה, רצה לקחת אותה לעבודת כפייה, לא לשום מטרה אחרת. אז הבן שלה ניהש, ותארי לך שהוא היה שנה קטן ממני, הוא היה בן תשע או שמונה וחצי. הוא אמר לו בפירוש: אני לא יכול לתת שאתה תיקח את אמא שלי, כי יש לי אחות קטנה, קח אותי. והוא השאיר אותה, את יודעת. אני אף פעם לא אשכח אותו. פשוט מאד. תראי, בכל זאת, כמה כח ועוצמה צריך לילד קטן.

ש. רצייתי לדעת אם הרגשתם בעיות מחיה?

ת. בעיות מחיה - אני לא חושבת. היה, תראי, בכל בית היה שם איזה מזווה קוראים לזה. היה שם אוכל, הייתי אומרת, מספיק. מה שכן היה, וכאן נבנס אולי הסיפור הציוני, אבא שלי בא והודיע שאנחנו ברשימה של אלה שיוצאים לארץ ישראל עם הרכבת של קסטנר. הרכבת הידועה, הרכבת שלא נסעה. אז בקיצור זה היה עד כדי כך כבר אקטואלי שאמא שלי אפתה עוגיות לדרך. אחר כך אכלנו את זה הרבה זמן. ואז אני כמובן נורא התלהבתי. תראי, תביני את זה שוב פעם, תסתכלי על זה מנקודת מבט של ילד. בכיף, אנחנו עבשנו נוסעים לארץ ישראל, לפלשתינה. זה בהחלט נורא שימח אותי. זה לא יצא. אני זוכרת גם שאבא שלי היה כל יום מהיע ליוזנראט והיה הוצר הביתה, ואז כל השכנים עמדו וחיכו לו: מה חדש? אבא שלי היה בן אדם מאד אופטימי והיה מספר שהוא שמע, מה נשמע, הרי אנחנו לא שמענו כלום. אז אבא שלי היה מספר כך וכך וכך. ואני זוכרת איזה שכן שאל אותי:

תמיד אדוני, זה באמת? אז אבא שלי אמו : מאי אתה רוצה, שזה גם יהיה אמת?

בכל אופן, הדברים האלה היו נורא מפחידים, זה שהיו כל פעם אוספים את היהודים. אז אמרו שאלה שהם מתנצרים אז הם ניצלים.

ש. מה זאת אומרת אמרו?

ת. תראי, הכל אמרו. היהודים אמרו, לא המשטר אמר, זה לא התפרסם בעתון. עבדה שמועה בין היהודים. אני זוכרת שהם למשל שכנה שלנו, אשה די מבורגת, התנצרה. אני חושבת שהיא התנצרה עוד קודם. התנצרה עוד לפני ה'אמרו' הזה. ההורים שלי החליטו גם. לאבא שלי היו הרבה במרים, וזה הוסבר שזה משהו לגמרי פורמלי. תראי, מבשיו שלא תחשבי שאני מספרת כך מעשיה, זאת אמת. אמא שלי שמרה לאורך שנים את המכתב שכתבתי, ושאת שואלת אותי אם אמרתי להם. ובכן, כתבתי להם מכתב שאני לא, ואנחנו לא התנצרנו. אהב, את השכנה לקחו ולא חזרה. לקחו אותה נוצריה לגמרי. נוצריה מאמינה, לא חזרה.

ש. מה היו הנימוקים שלך בנושא?

ת. שאני יהודיה ושאני לא מותרת. בן אדם עקשן כל החיים.

ש. ספגת משהו בבית.

ת. כן, ספגתי בבית, ואולי גם, אני לא יודעת, אולי זה כבר היה התחלה של ההתבהרות שלי.

ש. את אמרת שאבא שלך היה חוזר מהיודנראט. מה היה עושה שם? את ידעת בכלל מה זה יודנראט?

ת. כן, ידעתי. ידעתי שאבא שלי הולך לקהילה, קראו לזה קהילה. אבא שלי הולך לשם. מה הוא עשה שם - היתה לו איזה שייכות לשם. אני לא יודעת מה, אבל הוא היה שייך לקהילה.

- ש. מה הוא עשה, המשיך ללמד?
- ת. לא, הוא לא המשיך ללמד. אבא שלי היה הולך לבית כנסת פעמיים ביום. יחד עם זה שאין ביפה ובכה, וגם את הביפה הוא היה מסיר כשהוא היה נכנס לבית. שם בבית הכנסת היתה ספרייה, הוא עבד בספרייה, היה לו קשר, היה קשור.
- ש. הוא המשיך ללכת לבית כנסת גם כש'צלב החץ' היו?
- ת. לא זוכרת. אני מתארת לעצמי שהוא בן היה יוצא כשהיה אפשר לצאת. כנראה שאת התפילות הם אירגנו ככה עזה יסדר. אני מתארת לי שכן. אה, אני גם זוכרת, עכשיו את מזכירה, שהתפללו אצלנו בבית. עכשיו אני זוכרת. וזה אחר כך, עכשיו אני זוכרת, אני זוכרת שבנראה שזה היה בימים הנוראים. היה לנו ספר תורה. הספר תורה זה היה, סבא שלי היה רב, היה איש נורא עני, אסף פרוטה לפרוטה, שלח את הכסף לארץ ישראל שיכתבו לו כאן ספר תורה, ושלחו את זה חזרה. ספר התורה היה אצל אבא שלי, ולכן יכלו להתפלל אצלנו. התפללו אצלנו, ולמה אני כל כך זוכרת את זה - כי אבא שלי התפלל בשליח ציבור, לפחות חלק מהדברים. זה לא היה המקצוע שלו, אבל הוא התפלל נורא נורא ברגש. אני זוכרת. ואני גם הרבה יותר זוכרת שאחרי המלחמה הוא גם עשה איזה פעם מגין אצלנו בבית, מיד אחרי המלחמה, בימים הנוראים. ואז אני בפרוש זוכרת את הקטעים האלה של אש ובמים, מי בחניקה, ואני זוכרת שכולם בכו. את יודעת, כל כך הרבה דברים מוחקים מהראש, גם זה.
- אחר כך מה שקרה, שזה הפך להיות דבר נורא נורא מפחיד. הסיפור הזה, זאת אומרת ההורים שלי התחילו נורא נורא לדאוג, שטוב, היום ואתמול לא לקחו אותם, אבל זה יכול לקרות כל יום. אז החלטנו שאנחנו נברח מהבית. הורדנו את הטלויזיה וקחנו אתנו כלום. אני לא יודעת מאיפה ההורים שלי השיבו איזה שהן תעודות מזויפות,

אבל השיגו. אמרו לי מה כתוב בתעודה, שאני אזכור. באותו זמן אני באמת גם זכרתי, שאם נוצרים אותנו ברחוב, שזה יהיה תואם את התעודה. זה אני כן זוכרת. אז, בעצם לא היה לאן לברוח. הלכנו לאותו בית שהיה שייך להורים שלי בפרברים, כשההורים שלי ידעו שהשוערת עזבה את הדירה. בדרך כלל השוערים היו גרים למטה. בכל מקרה, הם היו תמיד גרים בדירה הגרועה של הבנין. דירה שאי אפשר להשכיר או בנוי להם. שם זה היה בעלית הגג. ההורים שלי ידעו שהיא עזבה בגלל ההפצצות, היא פחדה להשאר שם. אנחנו הלכנו לאותה עלית גג. הלכנו לשם. אני היכרתי את הבית, כי היינו הולכים לשם לפעמים, משהו לראות. תארי לך, היינו צריכים לעלות את המדרגות שהשכנים לא ירפישו. ככה עלינו ממש כמו הנבים במדרגות האלה והגענו לדירה של השוערת. בעצם פרצנו לדירה שלה, כי היא השאירה שם את כל הדברים, היא יצאה, בעלה היה חיל והיא לקחה את הילד והלכה להורים שלה, שהם גרו למטה, אבל לא באותו בנין. נכנסנו לעלית הגג. אז היו אזעקות. פחדנו ללכת למקלט כלשהו. ואז יותר לא נקשו לי השינים. מאותו רגע זה הפסיק. וזה היה הרבה יותר מפחיד, כי זה לא היה מקלט.

ש. אולי בגלל שזה לא היה מקלט.

ת. יכול להיות שבגלל זה שזה לא היה מקלט, אבל זה לא קשור. לא, זה לא בגלל זה שזה לא היה מקלט. אחר כך עוד אי פעם הגעתי למקלט ועם זה גמרתי, מאותו זמן שברחנו. אני זוכרת שההורים שלי היו בעלית הגג הזאת בפחד נוראי. אם תשאל אותי כמה זמן היינו בעלית הגג - אני לא יכולה להגיד לך. אם זה היה שבוע או שבועיים או שלושה - קשה לי קשה לי לענות על זה, כי אני לא יודעת. אני ממש לא זוכרת, אבל זה היה זמן. זה גם היה נורא נורא צפוף, בעיקר נורא מפחיד. והיה גם קר, היה חורף. אנחנו היינו לפעמים יוצאים. אני זוכרת

שאמא שלי הסתובבה שם בעלית ההג, אני זוכרת איך היא החזיקה את הראש ואמרה: אנחנו אף פעם לא נפרד. זאת אומרת, אם אנחנו יוצאים מהדירה - אנחנו יוצאים שלושתנו, אם נשארים פה, גם לקניות לכל דבר. אמא שלי נורא דגלה בעניין הזה של היחד. אז, כך יצאנו מהבית יום אחד ונסענו בחשמלית. היינו צריכים לנסוע, אני לא יודעת איך נודע לאמא שלי שאנחנו צריכים לנסוע לשגרירות השבדית. אבל היינו צריכים לנסוע לשגרירות השבדית. אנחנו יצאנו מהבית הזה, מעלית ההג, עלינו לחשמלית, נסענו בחשמלית. החשמלית הגיעה כמעט למרכז העיר. פתאום ליד החשמלית הובילו המון המון יהודים. בראש התהלוכה הזאת הלכה ילדה קטנה, אולי בת שש, וכל היהודים היו צריכים ללכת עם ידיים למעלה, הילדה הקטנה החזיקה בובה ביד. אמא שלי ראתה שאני מסתכלת. אני זוכרת שהיא לחשה לי: אל תבכי, אסור לך לבכות, אל תבכי! כי זה היה, את יודעת מה, זה פשוט היה מצעזע, זה היה נורא כואב. ויותר גרם לי להתייחס מאשר לכל האחרים, כי הרי גם אני. אז הגענו לשגרירות.

ש. מה זה הגענו? מי קיבל אתכם? איך פניתם?

ת. הגענו לשגרירות. אני יודעת שאנחנו אז נפשנו עם איש צעיר. והאיש הצעיר הזה היה ולנברה, כי אני יודעת שאמא שלי קראה לו כך, אמא שלי דיברה איתו בהדמנית. ואנחנו עמדנו איתו שלושתנו. הוא היה, העניין הוא בזה שזה לא היה ג'נבנסנו למשרד והתקבלנו אצל אדון ולנברה. זה לא היה כך. אמא שלי ממש תפסה אותו בפרוצדור. והוא לא היה לבד, הוא היה עם אשה צעירה. כי אני יודעת שאמא שלי המשיכה אחר כך המון לדבר על זה שהוא נראה שממש נמצא עם אשה ולא בדיוק בתפקיד. ניהשנו אליו. אני מזכירה להגיד לך שאת החיוך שלו אני זוכרת עד עכשיו, כי זה היה חיוך, את יודעת, מכל הלב. הוא אמר: אל תפחדו, אל תדאגו, אבל זה יקח עוד זמן, אבל מסדרים לכם, קראו

לזה שווצפאס (Schutzpass) אני חושבת, ומסדרים בתים שתוכלו להיות.
אל תפחדו, זה יהיה בסדר. אני אומרת לך שאני זוכרת שאמא ואבא שלי
יצאו מהפגישה הזאת יותר ממאושרים, כי זה נתן המון המון תקווה.
והאמת, שאנחנו כבר לא החזקנו מעמד, כי זה לא כל כך חשוב כל
התיאור הזה. אבל נניח שהיינו הולכים ברחוב בזמן שהיינו בלי
הטלאי הצהוב, פתאום היתה אזעקה. אסור היה להשאר ברחוב, אז היינו
צריכים להכנס למקלט. דבר ראשון שנכנסנו למקלט, אז היו בודקים
תעודות של כל בן אדם שנכנס. זה היה נורא נורא קשה ונורא מפחיד.
פשוט נורא מפחיד. פתאום את יודעת, מין אור והאולה והבטחה שכך
יהיה. ובאמת כך היה.

אני אגיד לך שהוא לבש חליפה כזאת שאז לבשו, מין חליפה אפורה
כזו, גזורה היטב. בכלל אולי במונחים שלי היום הייתי מגדירה
אותו כחתיך, פשוט היה חתיך. אני, אני אגיד לך את האמת, אני
ידעתי אז שזו פגישה חשובה, אבל רק אחד כך, לא אחרי שנים, אלא
אחרי שעזבנו אותו, אז נודע לי מאמא שלי ומאבא שלי עד כמה זה היה
חשוב. אני יודעת שההורים שלי היו ממש נרהשים מההתייחסות שלו, כי
זו היתה התייחסות כל כך לבבית וכל כך אנושית וכל כך ישירה. את
יודעת, גם היום לא, אבל אז בטח לא, את לא היית יכולה לדבר עם
דיפלומט בפרוודור, ובמיוחד שאנחנו היינו במצב כל כך עלוב. אז מה
שאני יכולה לומר לך, אני זוכרת את החיוך שלו, זה חיוך נורא טוב,
את העיניים שלו, כי החיוך כרוך בעיניים. אני זוכרת, וזה אולי מה
שכל כך קרב. אני זוכרת שהוא התכופף אלינו, זאת אומרת שהוא לא
עמד זקוף, אלא, את יודעת, במין תנועה כזאת של להתכופף ולהתקרב,
קירבה פיזית ממש. זה מה שאני יכולה להגיד לך עליו.

- ש. מתי קיבלתם את התעודות?
- ת. אחר כך, אני חושבת שאחרי זה. נדמה לי שהסיכום שלו עם הודי היה שאנחנו חוזרים ל"בית היהודי". וחזרנו. ומה"בית היהודי" קיבלנו את התעודות. איך התעודות האלה הגיעו - אני לא יודעת. התעודות, אגב, היו אמיתיות, כי היה לי שם בן דוד בשבדיה, והוא שלח אותם.
- ש. למי שהיו קרובים יכלו לקבל תעודות?
- ת. הם גם שילמו, הם שילמו בשביל הזה הרבה הרבה כסף, בשבדיה. הקרוב, הקרוב זה אבא של רינה מבית ספר "דנמרק". הוא חי בשבדיה, כי הם ממוצא גרמני, וכשהיפטר עלה לשלפון הם הגיעו לדנמרק. הדנים לקחו אותם לשבדיה.
- ש. מתי לך נודע על הקרוב הזה?
- ת. כל הזמן ידעתי שיש קרוב.
- ש. מתי נודע לך השימוש בקשר שלו להצלה שלכם?
- ת. אז, עוד אז, זה ברור היה שזה ממנו, כי הוא שלח את זה. הוא לא רק לנו שלח, הוא שלח את זה לכל הדודים שהיו לו שם.
- ש. את אמרת שפתאום הייתם צריכים ללכת לשגרירות.
- ת. בן, אבל איך לאמא שלי נודע, להורים שלי נודע - אני לא יודעת איך נודע להם שזה קיים. אין לי מושג. תראי, אם זה מעניין אותך אני יכולה לשאול קרובים שלי שהם יותר מבוהרים, שהם בטח יודעים יותר.
- ש. אגב, התעודות האלה עוד אצלכם?
- ת. אני חושבת שלא, אני לא ראיתי אותם בבית. אבל, זה היו תעודות, וזה היה כמו איזה דרכון. בעצם, אנחנו קראנו לזה, אני זוכרת שההורים שלי היו אומרים: לנו יש דרכון שבדי.
- ש. היתה לכם תמונה בתוכו?

- ת. אני חושבת שכן .
- ש. צילמו אתכם?
- ת. נתנו תמונות כנראה. ואל באמת עברנו לבית השבדי .
- ש. ומה היה כתוב בתעודות?
- ת. לא היה כתוב בהונגרית. אני חושבת שזה היה כתוב בגרמנית, שיש לנו ההגנה של שבדיה, או שאנחנו אזרחי שבדיה, או משהו מהסוג הזה.
- ש. נקבו בתאריך?
- ת. כן, היה שם תאריך, בהחלט.
- ש. לא עד מתי?
- ת. אני אומרת לך, תראי, אני ממש יכולה לשאול, כי יכול להיות, תראי, יש לי פה די הרבה קרובים, מבוגרים ממני, שהיו שם גם.
- ש. אבל גם הם נעזרו בולנברג?
- ת. כן, כן. הם נעזרו בולנברג. אני לא יודעת אם הם פגשו אותו. אני יודעת שזה היה מין מעשה יאוש כזה של אמא שלי שהלכה לשם, כי זה היה די מסוכן שאנחנו נגיע לשם כולנו.
- ש. המשכתם להיות ב"בית היהודי"?
- ת. כן, זמן קצר, אני לא יודעת תאריכים. ואל עברנו לבית השבדי, זה היה נקרא.
- ש. איך זה נעשה?
- ת. לא נעשה עם הרבה חבילות וכאלה דברים, כי זה שם היה עוד הרבה יותר צפוף.
- ש. איך גודע לכם שאתם צריכים לעבור?
- ת. אני ממש לא יודעת.
- ש. את יכולה לתאר את הבית השבדי.
- ת. הבית השבדי היה קרוב לחוף הדנובה. מבחינת הצפיפות זה היה הרבה יותר גרוע ממה שהיה קודם. שוב פעם, היו כאן גם הקרובים שלנו,

היינו איתם באותה דירה, אבל היו עוד הרבה אנשים באותה דירה. פה כבר היו פה קצת קשיים של מחיה, של מזון. אז יום אחד באו ואמרו שהם רוצים לקחת את האנשים לעבודה, ושהם יעבדו. לקחו אנשים, ולקחו גם את אבא שלי. לקחו כנראה גם את אבא שלי, ובסוף הסתבר שפשוט ירו אותם לתוך הדנובה. למה אבא שלי חזר - מפני שמישהו התערב והחזיר אותם. יכול מאד להיות שזה היה ולנברג, אבל אני לא יודעת.

ש. חלק חזר?

ת. חלק חזר. בכלל לא התכוונו שהם יעשו עבודה כלשהי. פשוט העמידו אותם על חוף הדנובה וזהו. אבא שלי חזר והיינו שם בבית השבדי איזה כמה שבועות.

ש. התנאים בתוך הדירה היו כמו בבית הקודם?

ת. היה הרבה יותר צפוף, הרבה יותר צפוף מהבית הקודם. בדירה יחסית קטנה, שוב פעם, היו המון משפחות והמון אנשים. היה נורא צפוף.

ש. את זוכרת את היחסים בין האנשים, אם נוצרו מתח?

ת. אני זוכרת, אני מוכרחה להגיד לך שאני זוכרת יחסים נורא חמים ונורא יפים, דווקא. אני זוכרת שהיו שם אנשים מאד מאד זקנים. היה צה מאד מאד זקן שתמיד הוא ביקש ממני, הדוד הנורא זקן הזה, אולי היה בן שמונים פלוס, שאני אחמם לו את הידים. אני זוכרת שהיו לו ידים נורא קרות. אחר כך אני זוכרת, היינו שם וגם ב"בית היהודי", היה די הרבה עיסוק בדברים, המשחקים האלה של הכוס ששמים על נייר, מצמינים רוחות וכל מיני כאלה, סיאנסים כאלה. אז הסיאנסים האלה היו גם שם.

ש. לכבוד?

ת. אנחנו כל הזמן רצינו לדעת מתי המלחמה תגמר, ואיפה זה ואיפה הוא. ערב אחד, יום אחד היה כבר נורא מסוכן לצאת, לקראת סוף המלחמה,

ההפצצות והפגזות, וכל יהודי שתפסו, כל הזמן ירו בו, אבל עכשיו עוד יותר אפילו. אחד האנשים מהדירה, אחד הגברים, הוא היה בן חמישים משהו בזה, הוא יצא בבוקר, יצא משהו לקנות והוא לא חזר. והיה כבר ערב. אנחנו כולנו היינו במתח. זאת אומרת, היחסים היו מאד יפים. אף פעם לא היה ריב על שום דבר, לא על שמוח ולא על בלום, זה אני יכולה להגיד לך. היו יחסים מאד חמים, וכולנו היינו במתח, במיוחד אשתו, שהוא לא חזר. ואז אשתו ישבה ופתחה קלפים. פתחה קלפים, ואני חושבת שהיא פתחה קלפים מיוחדים. וכל הזמן יצא לה מוות. אני רוצה להגיד לך שאנחנו נכנסנו ממש לפחד נוראי, שאני זוכרת את זה עד היום. ופתאום בעשר בערב, שאז זה נחשב מאד מאוחר, הוא דפק בדלת והגיע. את יודעת, זה היה מין התפרקות כזאת של מתח. אני זוכרת אותו עד היום, ואני זוכרת את אשתו ואת האושר של כולנו. והנה הקלפים האלה. למחרת אשתו מתה. זה לא נעים. היה מוות.

עכשיו, מה שאני זוכרת על עצמי טוב מאד מהמקום הזה, שאני כל לילה חשבת: אני בבוקר אתעורר והרוסים כבר יהיו. אני אשמע פתאום את הצבא הרוסי. ואת יודעת, כל פעם ששמענו איזה מכונת כבדה כזאת, איזה רעש. ופה כבר לא הלכנו למקלט. שוב פעם, מקלט נהמר. ואז בוקר אחד הגיעו האלה, אנשי 'צלב החץ', ולקחו אותנו לגיטו.

ש. עוד לפני הגיטו, אמרת שהיו קצת בעיות מזון. לבוש היה?
 ת. לבוש היה. גם בעיות המזון, את יודעת מה, אולי הן בעיות במובן זה שלא היה מזון טרי. אני חושבת שהיו מצוידים, היו גם חביות פתוחות. אותו איש שיצא, למשל, יצא לקניות. אני עוד זוכרת שאמא שלי יצאה משם וקנתה דברים של סנפרוסט. אני עוד זוכרת שעשיתי לי ישם תלתלים ודברים מהסוג הזה.

- ש. מה עשית כל היום?
- ת. היה מלא אנשים, היה נורא כפי.
- ש. בבנין, כמה היו?
- ת. בבנין, תראי, האמת שמהדירה הזאת כבר לא יצאתי, זאת אומרת שלא הלכתי לדירות אחרות. מה שהיה בדירה הזאת זה סיפק אותי לחלוטין. אני מתארת לי שהיו איזה חמשה עשר איש בדירה. היה לי מספיק. שוב פעם, היה נורא נורא צפוף, אבל אני חושבת שאפילו נכנסו לפעמים ילדים אלי, או שאני נכנסתי אליהם, אבל אני לא זוכרת איזה ילד משמעותי בשבילי.
- ש. מה היה בדירה, חוץ מאנשים?
- ת. חוץ מאנשים. היה מטבח, בישלו, לא בישלו במשותף, כל אחד בתורו. מה שאני יכולה להגיד לך, שהיתה אוריה מאד חמה. לא אוריה של אנשים, שבדרך כלל בצפיפות זה לא נעים. היתה אוריה חמה, אנשים, הייתי אומרת, אהבו אחד את השני, שמחו אחד בשמחת השני. היו דברים ממש הברחיים כמו מיטות. אני מתארת לי שאני ישנתי עם ההורים שלי, לא צריך להגזים, לא מיטה לכל אחד. אני זוכרת שהשתדלו לתת, שהיה מדובר על זוגות, אני זוכרת שפעם הצליח להגיע הבן של הדודה שלי לאיזה ביקור. אז השתדלו לתת לו מקום או איזה פינה. היו יחסים נורא יפים. תראי, זה לא היה טוב, כי ידענו שזה מין דבר ארעי, ומה יקרה. כל הזמן היה ה'מה יקרה' הזה.
- ש. בבית הזה, גרו בו אנשים קודם?
- ת. בודאי, זה היה בית מהורים שכנראה גם פינו אותו. הבית הזה קיים, הלכתי לראות אותו.
- ש. אני שואלת פשוט כדי לדמיין או לדעת על התנאים הפיזיים של המקום.

ת. תראי, זו היתה דירת פאר מבחינת ריהוט וכו'. אני כרגע לא יכולה להזכר, יש סיכוי סביר שבעלי הדירה היו גם בתוך החבורה הזאת. אבל אני אומרת לך, אני זוכרת את הקרובים שלי, אני זוכרת את זה הזקנים שתמיד היה להם קר, ישבו ככה מצונפים, אני זוכרת את הזוג הזה עם הסיפור של הקלפים. אני לא אהיד לך שהיה לי טוב שם, אבל אני לא יכולה לספר לך שגורא סבלתי שם. מה שאני זוכרת גורא בסבל זה היה כשהסתובבנו עם הזהות הלא שלנו. זה אני זוכרת בסבל גוראי, כפחד גוראי. אבל פה, את מבינה, גם היחד הזה, זה נותן הרגשה טובה.

ש. כשבאו אנשי 'צלב החץ', הייתם צריכים להראות תעודות?
 ת. תראי, כשבאו אנשי 'צלב החץ' לקחת אותנו להיטו, אז זה היה לקראת ממש סוף המלחמה, זה היה בדצמבר. אני בטוחה שאנשים הציעו תמונות, למעט את זה שהבית גם היה מסומן, זאת אומרת היה ידוע שזה בית שבדי. כי היה שם בית שויצרי גם וכך וכך וכך. אני בטוחה שהיה ניסיון להציע תמונות. אני יודעת שזה היה גורא מוקדם בבוקר, ואמרו לנו לקחת דברים ואמרו לנו שלוקחים אותנו להיטו. וזה ואחד הסיפורים שהלכתי עם זה גורא קשה לאורך המון שנים, ואני אומר לך כמה. אז הוציאו את כל האנשים, לא רק מהבנין שלנו, אלא מכל הבנינים שם. קשה לי היום להעריך את זה, אבל בטח היו שם אלפי אנשים. אני מעריכה, לפחות מאות רבות של אנשים אם לא אלפי אנשים. על כל המאות רבות או על האלפים האלה היו אולי ארבעה חמישה אנשי 'צלב החץ'. אנהנו יצאנו מהבית, זה היה אולי שש בבוקר, אמרו לנו להסתדר וללכת להיטו. והם ליוו אותנו. הם ליוו אותנו עם נשק. אחרי שהתרחקנו קצת מהמקום הזה, תארי לך שכל העיר היתה במצור, נפש חיה לא היתה ברחוב, אז אנחנו הגענו לאיזה מרחק של קילומטר או משהו כזה מההיטו.

ואז הופיעו מטוסים, ואני מתארת לי שמשוטים הרמניים, והתחילו לירות עלינו מלמעלה. אז אנשי 'צלב החץ' פשוט הסתלקו, ואנחנו נשארו לבד. היה קר נורא, זה היה חורף, היה מלא שלג. ממש קפאו לי האצבעות בידים וברגלים, בי הלכנו, זה מרחק לא גדול, אבל נסחבנו כזה. הלכנו המון שעות. התחלנו לצאת בשש בבוקר אולי מהבית ההוא, והגענו להיטו בשתיים עשרה, שהיה אפשר להגיע לשם בהליכה רגילה תוך שעה. אני לזכרת שעברנו פארק אחד, הן עיר כזה, וישבו שם אנשים, והיה כל כך קר, כל כך לא מתאים, אין אף אחד. והכל היו מתים, את יודעת, ופשוט קפאו, אז הם נשארו בפוצה עם העתון ביד ועם הכל, לא יהודים. איך הע מתו - כנראה שירו עליהם. לא הרמנים, מישהו, אני לא יודעת, אני יודעת שזה היה פארק מלא אנשים מתים שישבו על הספסלים. עברנו את הפארק והגענו להיטו. כהיטו שמרו, השומרים ראו אותנו והכניסו אותנו להיטו. ועם הסיפור הזה אני נשארת המון שנים בצעם נוראי. איך נכנסנו להיטו. למה? למה? לעזאזל למה? ולקח לי הרבה מאד שנים להבין שלא היה לנו לאן לברוח. כי על איצה בית שהיינו דופקים - לא היו פותחים לנו את הדלת. וזה הסיפור פשוט מאד, לא היה אז, זאת אומרת, אני לא יודעת, אם הראש שלי של היום הייתי אולי אומרת שהייתי אפילו בורחת והולכת לדנובה, לא יודעת לאן. אבל אז, אנשים שעברו כבר כל כך הרבה השפלות וכל כך הרבה חרדות וכל כך הרבה פחדים - הם פחדו להתחיל בעוד סבב של מי יודע מה. ברור שכל השערים של הבתים היו סגורים. אני לא מתכוונת לדירות, אני מתכוונת לשער הבניסה. ואני בטוחה שאם היינו דופקים היו מוסרים אותנו או היו הורגים אותנו ישר. זאת אומרת, לא היה לאן לברוח, ממש ככה. כמה שזה נשמע נורא ואיום.

עכשיו גם, ושוב פעם אני אומרת, המון שנים לקח לי להבין. מרד - איך לא למרוד. מי ימרוד? אם את תופסת מי היה שם, היו שם נשים עם ילדים קטנים וזקנים. אחרים לא היו שם. זהו.

ש. בהיטו - לאן?

ת. נכנסנו להיטו. משם התפזרנו, כל אחד בעצם יכול היה ללכת לאן שהוא רוצה, בתוככי ההיטו. לאבא שלי הייתה אחות שהיתה גרה בשטח ההיטו. את בעלה לקחו קודם. את בעלה ראינו פעם ברחוב כשמובילים אותו, במקרה, והוא צעק לנו, ביקש סיגרייה. זה היה אחד הדודים האהובים שלי. הגענו לדודה שלי הזאת. לדודה שלי הייתה דירת חדר. חדר, מטבח ושירותים. אבל חדר, חדר חדר, לא חדר והול, חדר ובניסה, אלא חדר, ולא גדול. בחדר הזה כבר אז גרו איזה חמשה עשר איש. היא קיבלה אותנו. אני חוזרת לנושא של המקלטה, שאז ניסינו ללכת למקלטה, כבר היה אפשר ללכת למקלטה. לא נקשו לי השיניים אבל גם לא רציתי להיות שם במקלטה. במקלטה אי אפשר היה להיות. זה היה פשוט תנאים שאי אפשר היה לעמוד בהם, אי אפשר היה לנשום.

עכשיו, מה היה בהיטו? את כטח יודעת שבהיטו על כל בית הם שמו תותחים אנטי-אוויריים, הגרמנים, כי הם ידעו שאת ההיטו הם לא יפציצו. הם באמת גם לא הפציצו. אבל זה היה גם על הבית הזה, הבום הבום הזה. ופה באמנו אנחנו מהיעים לסבל אמיתי אמיתי אמיתי, נורא נורא נורא קשה. כי הצפיפות, ושוב פעם אני לא זוכרת מריבות על נושא של חוסר מקום. זה לא. אבל לא היה אוכל, פשוט לא היה אוכל. אני זוכרת שכן חילקו מזון. אני זוכרת שאבא שלי פעם הלך לקבל מרק בצה, הוא הלך עם עוד מישהו, והעוד מישהו נהרג לידו. הוא חזר ואנחנו לא רצינו שהוא ילך יותר. היות והדודה שלי הייתה בעלת הדירה, היו לה קצת קליפות תפוחי אדמה, וזה עזר קצת. תראי, זה נורא משונה, שוב פעם מהיעים לסיפור היהודי שלי. אמא שלי הביאה

לגיטו קופסת שימוורים כבד, אבל לא כשר. אני לא יודעת מאיפה היא השיגה. מהבית השבדי היא הביאה. תשמעי, את יודעת מה, עוד קצת והייתי מתה מרעב, באמת. ולא הסכמתי לאכול את זה בשום פנים ואופן. והקופסא "השתחררה" יחד אתנו, היות ואני לא אכלתי אז להודים שלי גם לא היה נעים, כנראה. והיא "השתחררה", זאת אומרת נשארה קופסא שלימה, לא פתחנו.

- ש. בבית השבדי, קיבלתם בכלל בשר? בשר כשר?
- ת. בבית השבדי היה כשר. בבית השבדי, זאת אומרת, אולי לא היה בשר. לא הייתי רעבה.
- ש. מה קיבלתם?
- ת. ההורים שלי דאגו לאוכל, לא קיבלנו, כל אחד דאג לעצמו, אבל לא היינו רעבים.
- ש. כסף עוד היה להם מקודם?
- ת. כן.
- ש. עוד מספיק. לא נעזרתם בבספים אחרים.
- ת. לא.
- ש. היה שלב, אני לא יודעת אם בכלל זה אפשרי, שחשבתם שיש אפשרות לעזוב לשבדיה? עם דרכון אחר?
- ת. היה מין דבר כזה, היתה מחשבה שאולי אנחנו ניסע לשבדיה. אבל זו היתה מחשבה, אני חושבת שהיא דעבה מהר מאד, אולי בגלל הנפילה הזאת של הרכבת של קסטנר, שזה כבר פעם היה אוטוטו נוסעים וארצנו, ונשארו. באמת, בגיטו היה רע. אני זוכרת שהמצאתי לעצמי איזה דבר נהדר. במשך השנים אחר כך קראתי את זה בספרים שזה לא המצאת יחיד שלי. לא יכלתי להרדם בלילה, בגלל הצפיפות, זה לא נורמאלי צפוף, בגלל שהייתי רעבה. אז כל לילה נרדמתי עם אותו סיפור, עם אותו דימיון בעצם. זאת אומרת, הייתי עוצמת עיניים, הייתי מתארת לי

שאני מהינה לבית שלנו, לפני הדלת, וממש דימינתי לי את הדלת באופן מאד מפורט. כל דבר שאני כעת אהיד לך היה מדומיין באופן מאד מפורט. פתחתי את הדלת, נכנסתי, והתייחסתי לכל פרט בדירה שלנו, עוד לפני שבאו הקרובים, והיתה דירה והיה בית. וכך עברתי את כל החדרים והייתי בכל חדר וכך נרדמתי כל לילה. וזה דבר יוצא מהכלל, זה בעצם עוזר לשמור על השפיות.

ש. בלילה חלמת, ובבוקר? במשך היום?

ת. היינו בדירה והיה רע מאד. אני חושבת שהיינו שם בסך הכל שלושה שבועות, עד שבאו הרוסים.

ש. את זוכרת את כניסתם?

ת. כן, אני זוכרת את הרוסים. אני עוד רוצה להגיד לך שלפני שהרוסים באו, הרי לא היה חשמל, והארנו שם בכל מיני עששיות כאלה. אני למדתי לעשות אותם. היינו אוספים את כל הטיפות של החלב ומועכים את זה, שמים בפנים. אני זוכרת שיצרתי מין נר בזה, וזה דלק, ואני נשבעתי שאני לעולם לא אסלח, אני ממש, אני זוכרת.

אז באו הרוסים, מאד שמחנו. הם גם שמחו, כי בבנין הזה, לפני היתה חנות ליינן. והבנין היה מלא באיזה שהם מרתפים בחביות של יין. נו באמת. אז כך השתחררנו, נכנסו הרוסים. מה שהיה אחר כך אני לא חושבת ששיך לך.

ש. אני רוצה לדעת פשוט מה היה אחר כך.

ת. אחר כך היה רע מאד. אחר כך לא נהיה טוב, שלא תחשבתי שנהיה טוב.

ש. מה עשיתם? באותו יום הצרתם לדירה?

ת. מה שקרה שהרוסים באמת באו, אנחנו השתחררנו. השתחררנו במובן זה שיכלנו לצאת החוצה. יצאנו החוצה. לא היה לנו לא כסף, לא רכוש, ולא היה אוכל. אוכל בכלל לא היה לאף אחד, למעט אותם האנשים הנוצרים עהיו בבתים שלהם וממה שהיה להם היה להם, וזה גם לא היה

לאורך זמן. היתה שם מין שיטה כזאת של החלפות. זאת אומרת, היו נוסעים לכפר, נותנים איזה חולצה ומקבלים. אבל לנו לא היה גם מה לתת, לא חולצה. לא היה לנו מה לתת, את מבינה. רצינו לחזור לדירה שלנו ולא יכלנו לחזור כי היא היתה הרוסה לחלוטין. קודם כל גרו שם. אחרי שאנחנו יצאנו, אחרי שנה פסק להיות בית יהודי, אז נבנסו לגור שם נוצרים, אני לא יודעת מי. והרסו את הכל. והבנין גם הופצץ בחלקו. באותו זמן לא יכלנו לחזור לשם. אז אנחנו עברנו מהדירה של דודה שלי לדירה של דודה אחרת במרכז העיר, שהיא יצאה לכפר עם המשפחה שלה. לנו לא היו, לא היתה לנו אפשרות. עברנו לדירה הזאת ישר מההיטו. היינו שם איזה שבועיים שלושה. אני זוכרת שאמא שלי יצאה מההיטו עם כינים. לא כינים בראש, כינים בגדים. הלכה ועשתה חיטוי. הבעיה הכי גדולה היתה שלא היה לנו מה לאכול. זאת היתה בעיה מאד מאד קרדינאלית, הייתי אומרת. את בכלל, צריכה לתאר את בודאפסט אחרי המלחמה. סוסים מתים ברחובות. אנשים פורסים מהסוס ולוקחים לאוכל. אני לא יודעת אם את יודעת שהרוסים נורא אהבו שעונים.

ש. בכל מקום.

ת. ולי היה שעון שקראו לזה בבית שעון תפוחי אדמה. פעם לא קנו לילדים שעונים יקרים, אלא שעון כזה, את יודעת, שעון שעוני כזה פשוט. אז אני זוכרת שיום אחד ירדתי מהבית, הרוסים היו שם, והיו עוד המון סיפורי זוועה על הרוסים מה הם עשו. פתאום אני רואה שעוברת ברחוב עגלה, עגלה עם סוס, ויושבים שם שני חיילים רוסיים ושקים על העגלה. אני עוצרת אותם ואני אומרת לחיל הרוסי שאני רוצה שק. טוב, הוא מסתכל, הוא היה איש מבוגר, ואני מורידה את השעון ונותנת לו. הוא מסתכל על השעון טוב, אני מתארת לי שזה לא היה שעון חלומותיו. בסך הכל הוא היה יכול לקחת את השעון בכלל.

הוא לקח את השעון והצבעתי לו על שק. לקח את השק. תשמעי, שק של ארבעים קילו, אני יודעת כמה. ואני אמרתי לו שיבוא איתי. והעליתי אותו להורים שלי עם השק, את יודעת. ואמא שלי כמעט התעלפה, אני מהיעה עם חיל רוסי ועם שק על הגב. הוא עם את השק, צחק והלך. אנחנו פותחים את השק, ומה היה בפנים - שעורה עם קליפות. את יודעת שכנראה שהם לקחו את זה לסוסים. אבל מה, אמא שלי לקחה את השעורה, הלכה לאיזה מקום שפחנו אותה, ואנחנו אכלנו את זה בכיף. זה נמשך הרבה זמן שלא היה לנו מה לאכול. באמת הרבה זמן. אחרי המלחמה אני זוכרת שכבר חזרנו לבית שלנו.

ש. אז בסוף בן קיבלתם את הדירה שלכם?
 ת. זה היה שלנו, זה לא היתה שאלה של לקבל אותה, אבל היא היתה הרוסה. אמא שלי, אני כל הזמן אומרת לך אמא שלי, כי את הדברים האלה תמיד עשתה אצלנו אמא שלי. את לא תאמיני, אבל בהונגריה יש חלונות כפולים. תראי, שאף פעם לא נראה בארץ, כמו שהכל עם היה הרוס בכלל. אמא שלי אספה ברחובות חתיכות זכוכית. החלון אחד שלנו החיצוני היה עשוי מחתיכות קטנות. אז היא פשוט חתכה את הזכוכית עם סכין והכניסה אותה, כי לא יכלנו, זה היה חודק, קר שם. וכך לאט לאט היא זיבבה חדר אחד, ופרנו בחדר אחד. וזה לקח די הרבה זמן עד שאיכשהו...

ש. מה נשאר בדירה ההיא?
 ת. בואי נהייד, תכולה בסיסית שלא יכלו לקחת, כמו ארונות ודברים כאלה. אבל במובן לא נשאר כלום. דברים לא נשארו.

ש. עד מתי נשארתם בבודאפסט?

ת. עד 1950.

ש. מה עשית את?

ת. למדתי בבית ספר. אחרי השחרור, אני החלפתי שאני לא שם יותר. ב-1947 התחילו כאן כנראה כל מיני יותר פעולות טירור בארץ. ההונגרים אף פעם לא אהבו את היהודים, לא לפני השואה, לא בשואה, לא אחרי השואה ולא היום. אין שינוי בנושא. אני זוכרת שהקריינית תמיד היתה אומרת: פירוריסטים יהודים עשו כך וכך וכך. אמרתי: אלה הפירוריסטים היהודים? התחלתי נורא להתעניין. ואיפה אפשר להתעניין, להתעניין בתוך הקהילה שכבר היו הקומוניסטים בשלטון. אז אמרו לי שזה בית"ר. אז הלכתי לבית"ר. אבל אני למדתי בבית ספר עברית, אם זה מעניין אותך.

ש. בראשי פרקים.

ת. שכחתי, אחרי המלחמה החלפתי שהיות ואני באה לארץ, אז רציתי להרשם לבית ספר עברי, ב'תרבות'. אבל ההורים שלי לא הסכימו. אז סחבתי את התעודה מהבית ונרשמתי לבד, לא יפה. רציתי שיקבלו אותי, אז למדתי בעל פה את 'תחזקנה' ואת 'התקוה' ודיקלמתי להם, שיקבלו אותי לבית ספר. אז קיבלו אותי לבית ספר היהודי, אפשר לחשוב. ההורים שלי מאד סבלו כי זה היה נורא רחוק מהבית, ואני הייתי הילדה היחידה בבית הספר שהיו לה הורים. כל הילדים שהיו בבית הספר הגיעו מהמוסדות של התנועות הציוניות. אני בכל אופן למדתי שם. ואם את ראת את קישון במקרה, הוא הזכיר את הדרוס, שהוא למד מספר של דרוס. דרוס היה מנהל שם. אחר כך הוא עלה לארץ. אז ב-1950 עלינו. לא משנה איזה סיפורים, לא כל כך חשוב.

ש. בארץ המשכת ללמוד, הלכת לצבא?

ת. המשכתי ללמוד, התחנתי, ולא הלכתי לצבא.

ש. מה למדת?

ת. למדתי בסמינר, התחלתי לעבוד. זה משהו עוד אולי קשור לשואה. בזמן משפט אייכמן היה לי נורא נורא קשה, ממש נכנסתי להסתהרות ולדיכאון נורא קשה. בעצם לא שיתפתי בזה אף אחד. אהרן כץ, אני מוכרחה להגיד לך שיש לי יחסים מאוד טובים עם הילדים שלי, יחסים פתוחים. לפני עשר שנים או אחת עשרה שנה, כשהבן שלי היה בשישית, אז הוא חזר הביתה ואמר שהוא יוצא עם משלחת בגרמניה. ואני לא רציתי שהוא יסע. אז תפסתי את עצמי, לא אמרתי לו שלא יסע, אבל הבנתי שאף פעם בבחיים שלי לא דיברתי עם אף אחד, לא עם בעלי ולא עם הילדים. יש לי ילדה יותר גדולה מהם. עם אף אחד לא דיברתי על השואה. ואז לקחתי אותו וסיפרתי לו בכה, בצורה כל כך יבשה, שאני לא יודעת איך הייתי מסוגלת, אבל כנראה שזה היה בכה, או לספר את זה כמו איזה תקליט שחוק או שלהתחיל לבכות. אז סיפרתי לו לא את הצד שלי אלא בכלל. לא סיפרתי לו, עכשיו אני נזכרת, שהיינו באותה דירה אחרי שיצאנו מהגיטו, אז הגיעו העתונים הראשונים, והיה שם כתוב שעשו מיהודים סבון, ושעשו אהילים מעור של יהודים. את זה לא סיפרתי לו. את הקטע הזה לא סיפרתי לו, את זה אני שמרתי לעצמי. אבל סיפרתי לו דברים, הוא שמע אותי ואמר: תראי, אני לא מסכים איתך, אבל אני מכבד את רצונך ואני לא נוסע. בבית ספר שלו נידנדו לי קשות. אמרתי: תראו, זו החלטה שלו, אני אמרתי מה שהייתי צריכה להגיד לו. הוא לא נסע. שנה אחרי זה הוא התקשר איך שהוא אל וולטיס, בטוח שמעת עליו, על הברת מיוחס, אלה, ביאטה קלרספלד וכל החבורה הזאת. והיה אז משפט בגרמניה והוא נסע איתם. הוא היה אז בתחילת שמינית. הוא נסע לאיזה שבועיים שלושה עם הברת מיוחס ועם אדון וולטיס שהם ניצולי מחנות. הוא היה בגרמניה, ואחר כך זמן קצר, במקום של המשפט, אחר כך הוא היה בפריס אצל ביאטה

קלרספליד כמה ימים. הוא חזר ואמר: אמא, יותר כך רגלי לא תדרוך
בגרמניה. זאת אומרת שזה כבר בא ממנו. הוא בא כולו מזועזע. הוא
אמר: היו נופים נהדרים, והוא לא יכול היה לראות את הנופים. זאת
אומרת, הוא גמר את הסיפור הגרמני שלו.

מה אני אגיד לך, דבר משונה. לא רציתי לחזור להונגריה. וכל פעם
בעלי ביקש שאני אסע, והוא בשום פנים ואופן לא יכול היה להבין
למה אני לא רוצה לנסוע. אני אמרתי לו, וזה יצא ששלוש פעמים ממש
הגענו לגבול ואני לא נסעתי. עד שנסענו לפני ארבע שנים פעם
ראשונה. שוב פעם, ישנו בווינה, כבר כמעט הערתי אותו בלילה שאני
שוב לא נכנסת. לא היה לי כבר לב להעיר אותו ולשגע אותו שוב.
נסענו להונגריה. מה אני אגיד לך, לקחתי אותו, פה תלו את האנשים
האלה, פה בדנובה צפו מתים, זה וזה וזה. והיה מקום אחד באיזור של
הגיטו שפתאום התחלתי נורא לבכות. וזה לא איזה מקום מסוים. זה
פשוט היה, הבנתי שבעצם כל כך שדדו אותי וכל כך עשקו אותי. נורא.
תראי, גם אחרי שהרוסים באו, את יודעת, מהגיטו הוציאו את המתים.
היו המון מתים בגיטו שלא יכלו לצאת. פשוט היו שובבים על עגלות,
בכה ובכה, השערות. ואחרי שלושה ארבעה ימים שהיינו שם, אז
קרובים שלי שהם חיים בהונגריה, הם לא קרובים קרובים, הם בני
דודים, הם אמרו: ז', תפסיקי, מה את עושה לו כל הזמן. כאן בית
קברות. אז היה לי נורא חשוב להיודע אם אני זוכרת נכון את
הדברים. ווידאתי וזה היה נכון. מה שהיה מעניין, שאנשים שהיו
מבוגרים ממני, נגיד בשבע שמונה או עשר שנים, החזיות האלה היו
הרבה יותר קלות מאשר לי. אז באותו ביקור גמרתי עם הונגריה. זאת
אומרת, גמרתי במובן זה שהיום אני יכולה לנסוע לשם. מאז נסעתי
לשם. הייתי שם לפני שנה עם בתי, והיה לי באמת נורא חשוב להראות
לה את הדברים. בואי אגיד לך משהו. למשל כשהודיעו ברדיו שיש

קשרים דיפלומטים עם הונגריה, זה כמו שהיו מודיעים שעם קמצ'טקה,
אני יודעת. זה שום דבר, זה לא, אמרנו, זה לא אומר כלום, שום
כלום.

ש. תודה רבה.

סוף הראיון עם הברת אסתר אופירי